

RAZGLEDI

FILOZOFSKI ASPEKT PROCESA SPORAZUMEVANJA*

Motto

Bila je pa po vsej zemlji ena govorica, iste besede.

Zgodi se pa, ko so potovali od jutra, da so našli ravnino v deželi Sinearski, ter so se nastanili tam.

In rekli so drug drugemu: Dejte, naredimo opeko in jo izžgimo z ognjem! In bila jim je opeka za kamenje in zemeljska smola namesto malte.

In rekli so: Dejte, zgradimo si mesto in stolp, ki mu vrh bodi do neba, in naredimo si ime, da se morda ne razkropimo po vsej zemlji.

Tedaj pa je Gospod stopil dol, da bi videl mesto in stolp, ki so ga gradili otroci človeški.

In rekel je Gospod: Glej, ljudstvo je eno in vsem je ena govorica, in to je šele začetek njihovega dela; sedaj jim ne ubrani nihče tega, kar so sklenili storiti.

Zato stopimo dol in zmešajmo tam njihovo govorico, tako da drug drugega govorice ne bodo razumeli.

In razkropil jih je Gospod od tam po vsej zemlji in nehali so graditi tisto mesto.

(Genesis, XI, 1—9)

Nekdanji nazor, da imajo besede magično moč, je napačen, toda njegova napačnost je popačenje zelo tehtne resnice. Besede zares magično vplivajo, a ne na tak način, kot so domnevali čarobniki, in ne na predmete, na katere so skušali oni vplivati. Besede imajo magičen značaj zaradi načina, s kakršnim delujejo na mišljenje tistih, ki jih uporabljajo.

(Aldous Huxley)

Napake ni nikoli tako težko izkoreniniti kakor tedaj, če ima svoj izvor v jeziku.

(Bentham)

Uvodne opombe — osnovni problem semantike

Družbeno vlogo in družbeno moč jezika so si ljudje ponazarjali do neke stopnje že v predznanstvenem razmišljanju o stvarnosti. Lukian s Samosate pripoveduje, da so Galci upodabljali Herkula — prisposodbo moči — kot starega človeka, ki vleče za seboj ljudi, privezane z zlatimi verižicami za ušesa na njegov jezik. Ti ljudje — piše Lukian — gredo prostovoljno in z veseljem za svojim tlačiteljem, čeprav bi se mogli z lahkoto osvoboditi. To nenavadno

* Profesor varšavske univerze Adam Schaff, predstojnik Inštituta za filozofijo in sociologijo Poljske akademije znanosti, je eden izmed najuglednejših poljskih filozofov-marksistov, izven meja svoje domovine znan zlasti po svojem obsežnem delu »O nekaterih vprašanih marksistične teorije resnice«. Odlomek iz svoje nove knjige »Uvod v semantiko«, ki ga objavljamo v slovenskem prevodu, je pisec bral v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti dne 26. maja 1958, ko se je kot njen gost mudil v Ljubljani. — Op. ured.

podoba si je mogoče razlagati s prepričanjem Galcev, da fizična sila ni nič v primeri z mogočnostjo besede. Tiste verižice, ki so z njimi privezani ljudje za Herkulov jezik, so prav besede, tekoče iz njegovih ust v njihove glave.¹

Te probleme so večkrat načenjali v literaturi, zlasti filozofski, tako v antični, posebno pri Grkih, kot v novodobni, predvsem v angleški. Globoko, res znanstveno in hkrati tudi mnogostransko in široko analizo pa je dočakal problem družbene vloge jezika in še posebej problem *filozofske* pomembnosti jezika šele v najnovejšem času. V XX. stoletju postane vprašanje jezika *dominantno* filozofsko vprašanje.

Od tod tudi težaven položaj, kadar si kdo postavi za nalogo, podati marksistično analizo tega vprašanja. Položaj je težaven z raznih plati in iz raznih vzrokov.

Predvsem — ogromna literatura. Samo v najnovejšem času so porabili celo morje črnila za to temo.

Drugič — velikanska problematika. Vprašanje družbene vloge in družbenega pomena jezika (problem vloge jezika v znanosti in v filozofiji je samo delček tega širokega vprašanja) je tako obsežno, da ni govora o tem, da bi eno delo zajelo celotno problematiko. Treba je torej izbirati, a *kaj* naj se izbere?

Temu se pridružuje težava, da je marksistična literatura dolgo časa zanemarjala to problematiko, ki so jo sicer obdelovali tako na široko, pri tem pogosto z izrazito idealističnih stališč.

Marksist, ki se loti navedenih problemov — in je hkrati prisiljen začeti polemiko z nekaterimi dosedanjimi načini obravnavanja le-teh — se znajde v okviru svoje struje do neke stopnje v položaju pionirja, kar zadeva novo smer obravnavanja. Tem previdnejši in tem bolj omejen mora biti izbor problematike — vsaj za začetek.

V takem položaju se zdi pravilno, da pade izbor na osrednja vprašanja, katerih razvozlanje pomeni izhodišče za nadaljnja, še podrobnejša razmišljanja. Zdi se tudi pravilno, da začnemo z *nakazovanjem* vprašanj in rajši z orisom *programa* raziskovanj kot pa s poskusi dokončnega reševanja, kajti popolna rešitev te problematike terja spet predhodna podrobna proučevanja. Taka je pravzaprav dialektika vsakega razvitega proučevanja: nujno je postaviti in rešiti na splošno glavne probleme, da je mogoče nato uspešno obdelovati nadrobna vprašanja, ne da bi se pri tem bali, da se teoretično in metodološko zgubimo v gozdu nadrobnosti; hkrati pa je razglabljanje le-teh nujen pogoj za pravilno rešitev glavnih problemov, ki jim v nasprotnem primeru grozi posplošenje in verbalizem.

Toda katero vprašanje bi bilo treba označiti za centralno? S čim naj se začne poizkus marksistične analize?

Velikanska zasluga logične semantike je bila v tem, da je odkrila veliko filozofsko pomembnost jezikovne problematike. Pri tem je bila zagrešena cela vrsta napak: iz jezikovnega problema, ki je le *eden* centralnih problemov moderne filozofije, so napravili glavni in celo *izključni* problem; povrh tega so skrčili ta problem na formalna vprašanja, predvsem sintaktična; zožili so analizo na umetne jezike, ravnaajoč se po potrebah deduktivne teorije. Kljub

¹ Sklicujoč se na Lukianovega Heraclesa piše o tem Stefan Czarnowski v delu Galski Herkules (Dela, zv. III, Varšava 1956, PWN).

temu ima logična semantika nedvomne zasluge: v zgodovini znanosti je namreč *postavljanje* problema, če je to realen problem, že samo ob sebi za-sluga, tudi kadar ga tisti, ki so ga postavili, niso uspeli pravilno rešiti.

Vendar moramo jasno videti tudi slabe strani tistega že tradicionalnega načina, na kakršen postavlja jezikovni problem logična semantika.

Predvsem njo zadeva krivda za zoženje problematike, za njeno silno osiromašenje.

Vsaki znanstveni disciplini je seveda dovoljeno, da analizira predmet znanstvenega raziskovanja s svojega posebnega vidika. To je celo nujno pri rastoči znanstveni specializaciji, ki nima slabih posledic v primeru, da je to *zavestna* omejitev njenega obzorja. Napaka logične semantike tiči v tem, da iz te nujnosti dela vrlino, še več — da svoje omejeno gledišče spreminja v absolutno. Logiki, ki se ukvarjajo s semantiko, so zgubili s svojega vidika skoraj vso sociološko in gnozeološko problematiko jezika, ki pa ima odločilen pomen ravno za *filozofijo*. S tem je združena še neprikladnost pristopa k analizi primitivnih jezikov, omejenega na tak način. To ni bilo niti najmanj slučajno. Omejenost logične semantike je izviral iz *filozofske omejenosti iz-hodišča njenih tvorcev* — tako iz analitične filozofije kot iz logične empirič-nosti. Že v predvojnem času so se pojavili poizkusi, odpraviti to omejenost, prav razmahnili pa so se šele po vojni. Nastala je splošna teorija znaka — semiotika, ki se je sicer rodila iz križanja neopozitivizma s pragmatizmom, vendar sega dlje kot neopozitivistično ozko formalno obravnavanje jezika. Še daljši pohod na področje analize družbene funkcije je napravila na pragma-tizem oprta tendenca tako imenovane »splošne semantike«, tendenca po ana-lizi družbenega vpliva in družbene moči jezika. Hkrati postaja očitna kriza temeljev analitične filozofije (prim. J. O. Urmson, *Philosophical Analysis*, Oxford 1956) in sliši se kritika takih formalnih analiz, ki so neprikladne za raziskovanje primitivnih jezikov (prim. v tem pogledu nenavadno pomembne kritične eseje Maxa Blacka v njegovem *Language und Philosophy*, New York 1949). Po drugi plati so bile logična semantika in njene metode podvržene ostri kritiki s strani jezikoslovcev.

Mimo vseh dosežkov in uspehov je omejenost logične semantike zelo izrazita. Izrazito se kažejo tudi nove raziskovalne naloge: opustitev ozkega formalizma in upoštevanje *družbenega* aspekta vprašanja, opustitev idealistične metafizike (ki je bila združena z logičnim atomizmom in logičnim empirizmom, vključujoč elemente platonizma na eni in solipsizma na drugi strani) in prehod na filozofske pozicije, ki omogočajo upoštevanje take malenkosti, kot je ta, da jezik ostaja v nekakšnem odnosu do mišljenja in do stvarnosti.

Niti najmanj ni slučaj, da trajajo težave precej dolgo, da narašča kritika celo v lastnem semantičnem taboru, da se izrazito krepijo nove tendence, rešitev teh težav pa je še vedno le postulat. Ta kriza korenini namreč v napačnih filozofskih temeljih moderne semantične struje. In prav tu je za-črtana velika teoretična vloga marksistične filozofije. Ker povezuje v organ-sko celoto gnozeološko in sociološko problematiko, materializem v teoretski interpretaciji s historizmom v metodološkem pristopu k raziskovanim vpra-šanjem, je marksistična filozofija nekako predestinirana, da reši težave in znamenja krize, ki se pojavljajo sedaj v semantiki, pojmovani v širšem smislu.

Ce postavimo vprašanje: katero je to centralno teoretsko vprašanje, ki bi ga bilo treba s tega vidika predvsem vzeti v pretres? — tedaj se mora odgovor glasiti: to vprašanje je brez dvoma *teorija sporazumevanja*.²

V okviru semantične problematike brez dvoma obstajajo taka nadrobna vprašanja, ki pri njih obravnavanju ni potrebno, da bi se pokazalo temeljno filozofsko stališče raziskovalca in ki na njih rešitev nima vpliva ta splošni filozofski svetovni nazor. Tipični primer za to so razna delna vprašanja logične skladnje. Daleč sem od tega, da bi zanikal znanstveno vrednost te problematike. Ko pa pomolimo glavo izven čisto tehničnega področja, se takoj vsiljuje veliko vprašanje, od katerega odločitve je odvisna taka ali drugačna rešitev celega kompleksa problemov, ki jih navadno imenujejo *semantične*. To vprašanje se glasi: kaj je proces medsebojnega sporazumevanja ljudi in kakšni so pogoji tega procesa, katerega najvažnejši sestavni del je medsebojno sporazumevanje ljudi s pomočjo zvokovnega jezika.

Zgrabimo torej bika za roge in začnimo razmišljati prav s tem problemom.

Bistvo problema medsebojnega sprazumevanja

V dvajsetih letih sta Ogden in Richards, avtorja, ki imata velike zasluge za razvoj semantike, takole začrtala njen program na področju teorije medsebojnega sporazumevanja:

»Še v nekem drugem pogledu si noben od teh specialistov ne zna priti na jasno glede napak modernih jezikoslovnih teorij. Zaposleni izključno s tem, kar jih zanima — etnologi z zapisovanjem potankosti, tičočil se jezikov, ki se hitro zgubljaajo; filologi z zamotanimi tehničnimi vprašanji fonetičnih zakonov kakor tudi temeljev etimologije; filozofi s »filozofijo« — nihče izmed njih ne zapaža žgoče nujnosti boljšega medsebojnega sporazumevanja glede tega, za kar prazzaprav v diskusiji gre. Analiza procesa sporazumevanja ima deloma psihološki karakter, a psihologija je dosegla že tisto razvojno stopnjo, na kateri se lahko z uspehom loti te vloge. Dokler se to ne zgodi, bo teorija znaka nujno ostala nedognana, toda na vsak način ni več izgovora za megleno razpravljanje o pomenu, in za to, da se ne bi zavedali načinov, v katere nas besede zavajajo.«³

V čem pa obstoji *problem* medsebojnega sporazumevanja ljudi?

Pogosto je tako, da se filozofski problem začenja tam, kjer se je za zdrav razum končal. Ravno tam, kjer navadni razum prodre do kraja problema, potem ko je ugotovil, da si ljudje z govorico posredujejo med seboj vsakovrstne informacije in se v tem smislu sporazumevajo, začenja filozof svoja razmišljanja: a kako? a zakaj? a kaj to pomeni? Dela to pogosto na tak način, da spravlja v nevarnost svoje dobro ime in da se vzdevek »filozof« spreminja v besedah preprostega človeka v pejorativno oznako. Tudi ni mogoče zanikati, da ni imel prav pesnik, ki se norčuje iz filozofske *spekulacije* in zagovarja zdravo pamet. Lojalnost poklicnega filozofa me sili, da navedem v celoti dovtipno in globoko, čeprav malo znano pesem Ericha Weinerta:

² Tu govorimo o filozofskem aspektu teorije sporazumevanja. Le-ta obsega namreč še druge aspekte: psihološki, lingvistični, posebej pa še danes silno razširjeni *tehnični* aspekt.

³ C. K. Ogden and I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, London 1953, Routledge and Kegan Paul Ltd., s. 8.

Der Philosophenkongress

*Die Philosophen veranstalten einen Kongress
Auf Beschluss des Philosophenbundes
Zwecks Eindringung in das Innre des
Noch unerschlossenen Daseinsgrundes.
Da trafen sich die delegierten Weisen
Mit Dietrichen, Schlüsseln und anderen Eisen
An der Tür mit dem grossen Fragezeichen
Und bastelten da unverdrossen.
Aber die Tür wollte nicht weichen;
Sie blieb verschlossen.
Und schliesslich kamen sie überein,
Es müsse eine ganz komplizierte Mechanik sein.
Soeben begannen sie einen tiefen Disput*

*Über: als, ob, an sich und dergleichen,
Da trat ein Mann ohne Doktorhut
Aus der Tür mit dem Fragezeichen.
Die Philosophen rümpften ihre Rüssel:
Woher haben denn Sie den richtigen Schlüssel?
Der Bestaunte aber sagte gelassen:
Man braucht nur an die Klinke zu fassen:
Ich dachte beileibe noch nie daran,
Das man die Tür auch verschliessen kann.
Die Philosophen lächelten ob dieses Manns:
Ja, ja, die heilige Ignoranz:
Wollte man ein so wichtiges Problem
In so einfältiger Weise lösen,
Brauchte man doch kein wissenschaftliches System,
Und ausserdem
Wäre ja auch der Kongress dann nicht nötig gewesen.*

Ali se dogaja tako? Jasno da! Sicer pa bomo to takoj pokazali na primeru, ki nas zanima.

Ali pa je vendar mogoče presekati s tako »zdravorazumsko« argumen-tacijo naša razmišljanja? Sploh ne. Saj je že Engels povedal, da se tako imenovani zdravi razum odlično prilega domačim življenjskim razmeram, a da se začno dogajati z njim čudne reči, ko hoče splavati v širše vode znanstvenih, filozofskih in podobnih proučevanj.

Medsebojno sporazumevanje ljudi vsebuje filozofski problem, ki ni kar tako, čeprav se za zdravo pamet to čudno sliši.

Mar je kaj enostavnejšega za nas v vsakdanjem življenju kot ugotoviti dejstvo, da, kadar rečemo osebi, s katero delamo, »podaj mi sekiro« ali pa »podpri ta steber«, ta oseba, potem ko je slišala naše besede, stori to, kar želimo. Stvar je tako preprosta in jasna, da bi smatrali za nekaj nenavadnega, če bi tako obnašanje, kakršnega pričakujemo, ne sledilo kot odgovor na naše besede, in iskali bi vzroke za tako stanje. Ravno to, da vzbudi naše razmišljanje šele motnja v procesu medsebojnega sporazumevanja, priča o tem, kako zelo normalen in navaden je za nas ta proces. Kljub temu pa vendar ravno v tem tiči silno pomemben filozofski in sociološki problem: kako se ostvarja medsebojno sporazumevanje ljudi. Šele na podlagi tega vprašanja vidimo v pravi luči in v pravem kontekstu take tradicionalne, rekel bi, za semantiko že klasične probleme kot problem znaka, simbola, pomena, jezika in govora in pa s tem združene filozofske, boljše: gnozeološke problematike.

Seveda se lahko kdo ukvarja s problemom logičnih antinomij, teorije tipov in z logičnim računom, ne da bi se menil za širše teoretične aspekte teh vprašanj. A samo do določene mere. Ni vendar mogoče tičati le v ozko tehničen aspektu teh problemov, ne da bi pomolili glavo preko bližnje meje, za katero že preži filozofski problem. Ne ubrani se pred njim niti logik niti lingvist, kadar se blagovoli lotiti teoretičnega aspekta jezika kot predmeta svojih proučevanj. Prej ali slej bo *moral* to storiti in takrat bo *nolens volens* postal filozof.

Da bi se prepričali o tem, je dovolj, če se ozremo na spor glede premis, pogojev za proces sporazumevanja, spor, ki teče med dvema glavnima koncepcijama te stvari: *transcendentalno* na eni in *naturalistično* na drugi strani. Ukvarjali se bomo z njim v nadaljnjem poteku pričujočega dela in, da bi prikazali to zadevo konkretno in plastično, bomo vzeli po Urbanu⁴ za protagonista: Jaspersa⁵ kot predstavnika transcendentalne koncepcije in Deweya⁶ kot reprezentanta naturalistične koncepcije. Razlago njenih stališč pa bomo začeli z neobhodno potrebnimi splošnimi opombami.

*

Problem sporazumevanja spada brez dvoma med osnovne filozofske probleme. Dovolj je, da je komunikativnost ena bistvenih potez, ki sestavljajo definicijo vode, *znanstvenega* spoznanja; brez komunikativnosti namreč ni možna doganljivost. Še več, zdi se, da je sporazumevanje neločljiv moment vseh procesov, zvezanih s spoznavanjem: *celó tiho premišljanje* — *monolog* — je svojevrsten akt sporazumevanja. Kaj čudnega torej, da filozofija ne more obiti tega problema, če hoče na pameten način gojiti spoznavno teorijo.

Dalje: ne le jasna, ampak naravnost trivialna je trditev, da pojav sporazumevanja spada med temeljne pojave družbenega življenja. Brez medsebojnega sporazumevanja ljudi, brez *možnosti* takega sporazumevanja bi bilo družbeno življenje nemogoče, nemogoč bi bil še posebej proces dela, ki sodi med temelje družbenega življenja. Nič čudnega, da je problem sporazumevanja prav tako eden izmed osnovnih problemov sociologije.

Ni se torej treba čuditi, da posvečajo filozofi sedaj temu vprašanju posebno pozornost. Trdim še več: potrebno je truditi se, da bi resnični problem izluščili iz mistifikacijske lupine take ali drugačne filozofske spekulacije. Ne smemo je *a priori* odklanjati tudi v primeru spora za »resnično« sporazumevanje, spora, kakršnega vodita med seboj zgoraj omenjeni koncepciji.

Predvsem pa si je treba bližje ogledati pojem sporazumevanja in na ta način precizirati sporni predmet.

⁴ Wilbur Marshall Urban podaja v *Language and Reality* (London 1951, George Allen and Unwin Ltd.) v poglavju VI *Intelligible Communication* zelo jasno podobo tega spora. Urban sam se izreka za transcendentalno koncepcijo, stopajoč določno po Kantovi poti.

⁵ Prim. Karl Jaspers, *Philosophie*, Band II *Existenzerhellung* (Berlin 1952). Poglavje III *Kommunikation* je posvečeno razlagi eksistencialistične teorije sporazumevanja.

⁶ Prim. Joh. Dewey, *Experience and Nature* (London 1929, George Allen and Unwin Ltd.). Poglavje V *Nature, Communication and as Meaning*.

Povzemam po Urbanu delitev aktov sporazumevanja na dve veliki kategoriji: akte, ki posredujejo neko ravnanje ali emocionalno stanje (*behavioral communication*), in akte, ki posredujejo neko spoznanje ali miselno stanje (*intelligible communication*).

Na razne načine so skušali ustvariti definicijo človeka, izveleči njegovo differentiam specificam. Marx povzema po Franklinu, da je to žival, ki proizvaja orodje; moderni semantiki vidijo tisto differentiam v zmožnosti, da uporablja znake in simbole. Razlika je v toliko navidezna, kolikor gre v bistvu za razne aspekte istega procesa *človeškega* družbenega življenja. Proces dela in proces uporabljanja znakov, medsebojnega sporazumevanja ljudi, sta povezana genetično in funkcionalno. Prav zato lahko, če razumemo to vez, mirno uvedemo *sporazumevanje* kot element definicije človeka in človeške družbe. Toda *kakšno* sporazumevanje?

Sporazumevanje se v določenem pomenu te besede pojavlja v vsem živalskem svetu. Čebela, ki s »plesom« in z udarci tipalk spodbuja svoje tovarišice k poletu na bogato pašo, jim nekaj na ta način »sporoča«. Podobno mravlje, ki z udarci svarijo svojo »družbo« pred grozečo nevarnostjo. Ljubzenske pesmi ptičev in rukanje jelenov so tudi neka oblika sporazumevanja. Te vrste »sporazumevanja« z drugimi, izražanje strahu ali navdušenja in pod., se uporabljajo tudi med ljudmi, ko nam v nenavadni situaciji sam glas ali celo sam izraz obraza ali telesni gibi nekaj »sporočajo« o doživljanju avtorjev teh dejavnosti. Ali je to sporazumevanje? Je v toliko, kolikor prenaša *emocionalna stanja* z enega subjekta na druge ali pa poroča o določeni situaciji *hic et nunc*. Vendar je to sporazumevanje posebne vrste: izvira iz samega obnašanja subjektov, rekel bi — emocionalno »nalezljivo« sporazumevanje. Ta označitev najbolje odgovarja stanju, ki nastopi kot posledica svojskih aktov »sporočanja« pri čebelah, ko odletavajo na pašo, pri čredi, ki se panično začene v beg in podobno. To je torej sporazumevanje, vendar sporazumevanje posebne vrste. Razlikuje se temeljito od tipično človeškega načina sporazumevanja, ki posreduje določena *miselna* spoznanja in stanja. Za ta človeški način sporazumevanja pa ravno gre pri naši analizi.

Ali pa je to res? Ali nam gre v resnici predvsem za ta način sporazumevanja, za sporazumevanje v *tem* smislu?

Ljudje se sporazumevajo, si medsebojno sporočajo svoja doživetja, čustvena stanja, spoznavanje in miselna stanja na različne načine, s pomočjo raznih sredstev. Prav od tod izvira spor, kakšno sporazumevanje je »pravi«, to pomeni, pravilni način sporazuma. Tem bolj jasno je treba videti in razumeti, za kaj v resnici teče spor, kaj je njegov predmet.

Omenili smo že zgoraj, da se tudi pri ljudeh pojavlja »nalezljiva«, »vzpodbudna« komunikacija, to se pravi taka, ki prenaša predvsem emocionalna stanja enega subjekta na druge. Nanjo so v veliki meri opira psihologija množic; veliko moč dobi v momentih panike, izbruhov elementarnega sovraštva, zrahljanja družbenih vezi, ki kontrolirajo instinkte in podobno.

Toda to še daleč ne izčrpa te zadeve. Ali niso glasba ali vsaj delno tudi upodabljaljoča umetnost, v veliki meri pa tudi poezija posebni pojavi tega specifičnega sporazumevanja? Poznavalci glasbe upravičeno svarijo pred »programskim« sprejemanjem le-te, to se pravi, pred intelektualizacijo muzike, pred »prevajanjem« le-te v jezik pojmovnega mišljenja ali podob. Glasbo — pravijo — je treba dojemati kot tok čustvenih stanj posebne vrste.

Strinjam se s tem stališčem, v zaključku se strinjam s tezo, da, če glasba sploh kaj »odseva«, tedaj le emocionalna, čustvena stanja, in če kaj sporoča, posreduje drugim, tedaj samo prav ta stanja. Govorim seveda o dobri, veliki glasbi. Nasprotno pa se ne strinjam s tezo, da je ravno to »pravo« sporazumevanje, sporazumevanje *par excellence*, čeprav se strinjam, da je to *drug, poseben* način občevanja.

Ali ni z obstojem tudi tega tipa sporazumevanja zvezan beg upodabljaljajoče umetnosti v abstrakcijo. Abstrakcijska tendenca stremi za tem, da bi, odklanjajoč intelektualno vsebino plastičnih doživetij, pustila samo »pravo« posredovanje določenih emocionalnih stanj gledalcu. Tudi glasnikom tako imenovanega »dadaizma« in podobnih pesniških struj, ki se menda ne morejo resno jemati, je šlo, kot so trdili, za »pravo sporazumevanje«, za nekakšno neposredno presajanje lastnega emocionalnega stanja, lastnih doživetij na druge.

Pustimo za sedaj ob strani oceno teh različnih umetnostnih tendenc in skušajmo izluščiti tisto, kar imajo skupnega s stališča, ki nas zanima: gre v vseh teh primerih za občevanje med ljudmi, a za občevanje posebne vrste — *emocionalne* narave, ne *intelektualne*. A za intelektualno sporazumevanje vendar gre, kadar govorimo o sporazumevanju ljudi *tout court*.

Zakaj? Zato, ker je najčese v družbenem življenju ljudi in igra v tem življenju posebno vlogo — je nujen pogoj vsake družbene povezave, predvsem pa produkcijske povezave.

Na čem temelji ta tip sporazumevanja — ki ga v ostalem izvrstno poznamo iz življenjske prakse — si najbolje lahko predstavimo, če ga primerjamo s komunikacijo n. pr. s pomočjo glasbe.

Na primer, skladatelj doživlja ljubezensko zamaknjenost in jo prelije v glasbeni jezik v podobi *Nokturna*, ali pa doživlja domoljubni zanos ob razvijajoči se narodni vstaji in izrazi svoja čustva v obliki *Revolucijske etude*, ali pa turobnost deževnega dneva čustveno posreduje v podobi *Deževnega preludija*. Čez mnogo, mnogo let posluša kdo ta dela, ne da bi poznal okoliščine, ki so spremljale njihov nastanek, ne da bi vedel za naslove del, ne da bi imel programsko razvozlovo njihove vsebine v intelektualnih kategorijah. Vendar kljub temu doživlja otožnost *Nokturna*, moč in življenjsko radost *Mazurke*, razvnetost *Revolucionarne etude*, žalost *Deževnega preludija*. Pod pogojem — a to ni majhen pogoj — da pripada krogu določene kulturne tradicije, zlasti na področju glasbe; za Indijca, ki ni imel stika z evropsko kulturo, je Chopinova glasba prav tako nekomunikativna, kot za Evropejca stara indijska glasba. In še nekaj: ker gre tu za čustveno »okužbo« z izvenintelektualnimi sredstvi, ne more nihče vedeti, če doživlja *isto*, kar je doživljal komponist ali drugi, ki so poslušali to delo. Dejstvo, da isti subjekt različno sprejema isto delo v raznih dobah, odvisno od lastnega čustvenega konteksta, terja prej negativen odgovor na to vprašanje. So taki, ki pravijo, da je tako prav in da je glasbeni »jezik« ravno zato najboljši. Naša naloga ni, da bi tu reševali to vprašanje. Samo mimogrede bi rad omenil, da so po mojem mnenju take primerjave in razmišljanja velik nesporazum, ki izvira iz tega, da se prenašajo *par force*, kljub vsem deklaracijam, kategorije intelektualnega sporazumevanja na področje glasbe.

Za zaključek moremo povedati le to, da v primeru »sporočanja« svojih doživetij s posredovanjem glasbe nastopi emocionalna »okužba«, to se pravi,

da tisti, ki sporočajo, in tisti, ki sprejemajo to poročilo, preživljajo neke *emocije*, da je podobnost teh doživetij nekontrolirana, da je način sprejemanja tega poročila v veliki meri odvisen od čustvenega konteksta, v katerega uvršča to poročilo tisti, ki ga je sprejel.

Kakšna pa je ta zadeva v primeru, ko se sporazumevamo v zvezi z intelektualnim razumevanjem, torej v primeru posredovanja določenih *miselnih* stanj?

Ne bomo se na tem mestu spustili v nadrobne analize tega tipa sporazumevanja. Omejili se bomo na razčlenitev tistih njegovih splošnih potez, ki nam dovoljujejo, da jih ločimo od komunikacije *emocionalnih* stanj.

Torej — Peter, ki skupaj z Janezom trebi gozd, reče le-temu v določenem trenutku: »Podaj mi sekiro«. Janez sliši Petrove besede, razume njihovo vsebino in mu poda sekiro. Pogoj, da se ta akt sporazumevanja izvrši, je v tem, da Janez zna tisti jezik, ki ga govori Peter. V nasprotnem primeru ga ne bi mogel razumeti (točno tako je — popolnoma pravilno — razmišljal Bog v zgodbi o babilonskem stolpu). Če bi Janez kljub temu, da ne bi razumel Petrovega jezika, dojel iz konteksta situacije in Petrovih gibov za kaj le-temu gre, in bi mu podal sekiro, bi to ne spremenilo situacije. Janez se je ravnal po kontekstu situacije in v tem primeru vodil pogovor *sam s seboj* in pripeljal proces sporazumevanja do zaželenega rezultata. Janez je *razumel* Petra, v tem primeru na ta način, da se je *domislil* njegovih namer. Toda brez razumevanja partnerja ni sporazumevanja.

V čem torej obstoji ta akt komunikacije?

Nekdo izreče misel, a nekdo drug, ki to izjavo sliši, jo *razume*, to se pravi, preživlja *prav taka* miselna stanja (ne *ista*, kajti to je odvisno od individualnega konteksta, ki je spremenljiv) kot tisti, ki je misel izpovedal. To je vse. Razen delikatne zadeve, kako označiti, kaj pomeni: preživlja *prav taka* miselna stanja, do kakšne stopnje so si podobna — je situacija jasna.

Ne da bi se spuščali v nadrobno analizo v ostalem zelo kompliciranega procesa, lahko takoj ugotovimo razliko med obema analiziranimi tipoma sporazumevanja.

V sporazumevanju s pomočjo glasbe, podobe, deloma tudi poezije, gre za to, da se drugim posredujejo *emocije*; tu pa — da se posredujejo intelektualne vsebine, da se posredujejo določena *miselna* stanja. To ne pomeni, da je te vrste komunikacija brez emocionalne barve. Nasprotno, njen *smoter* je lahko ravno to, da izzove neko emocionalno stanje: ljubezen, sovraštvo, pripravljenost na žrtve itd. Toda ta emocionalna plat je tu vedno sekundarna v razmerju do *intelektualne* vsebine, je z njo povezana in podana z njenim *posredovanjem*. Zato je tudi treba priznati, da je za *neposredno* podajanje emocij glasbeni ali slikarski »jezik« bolj primeren kot pa besedni jezik. Kot pravi pesnik: »*Spricht die Seele, spricht die Seele nicht mehr.*«

V zvezi s tem intelektualnim *smotrom* komunikacije more njeni realizaciji služiti samo jezik besed, jezik glasov (ali njegova pismena oblika) v nasprotju z »jeziki« umetnosti. Vse druge oblike sporočanja intelektualne vsebine morajo biti v civilizirani družbi (abstrahiram tukaj kar najmanj sporno vprašanje *prootnosti* jezika gibov) navsezadnje prevedene v jezik besed (to velja tako za jezik kretenj kot za jezik matematike ali takih relativnih »jezikov«, kot je »jezik« cvetov, vonjev itd.). Bistvena napaka vseh

spekulacij o umetnih jezikih je predvsem v tem, da tvorci le-teh pozabljajo, da se ti jeziki konec koncev opirajo na zaledje primitivnega jezika besed in da imajo v njem svojo interpretacijo.

V nasprotju z emocionalno komunikacijo temelji razumska komunikacija na *razumevanju* tega, kar se sporoča. Tu ni komunikacije brez tistega razumevanja določene intelektualne vsebine, ki je ne le odveč, marveč naravnost *kontraindicirano* v primeru emocionalne komunikacije (n. pr. prepovedano je »programirati« glasbeno percepcijo). S tem tudi ugotavljamo, da je — v nasprotju z emocionalno komunikacijo — pogoj za to komunikacijo, da obe sporazumevajoči se strani preživljata *enaka* miselna stanja in da je ideal, po katerem stremimo, posredovanje *istih* miselnih stanj (tedaj govorimo o polni preciznosti in adekvatnosti sporazuma), s tem da prenesemo obrobno individualizacijo v preživljanju *enakih* duhovnih stanj v sfero konteksta raznih intelektualnih, emocionalnih in podobnih situacij.

Uporabili smo večkrat izraz »kontekst« v prenesenem in, če ga ne označimo natančno, zato nejasnem smislu. To bomo za sedaj storili le kot uvod, kajti ta problem spada dejansko v problemsko področje *pomena*, s katerim se bomo ukvarjali v drugem delu svoje razprave. Tu bomo samo signalizirali vprašanje in pokazali kar najbolj na splošno, za kaj nam gre, kadar govorimo o razumevanju česa »v kontekstu«.

Ta zadeva je izredno jasna, kadar uporabljamo literarno prisposobo. Če pravijo o nekom: »To je metulj, ki leta s cveta na cvet«, tedaj je potrebno spremeniti »univers du discours« iz naravoslovnega na družbeni, če hočemo razumeti ta izrek. V nasprotnem primeru nastane velik nesporazum. Podobno, čeprav manj evidentno, se predstavlja zadeva z izpremembo pomena določenih stavkov, odvisno od tega, ali govorimo s kategorijami poezije ali znanosti oziroma raznih znanstvenih disciplin, z drugimi besedami: smisel izraza se spreminja v sorazmerju s tem, v okviru kakšnega »jezika«, v okviru kakšnega »univers du discours« smo namestili določeni stavek. To izvira iz dejstva, da imajo jezikovni izrazi silno mnogo pomenov in dopuščajo različne interpretacije. Ne strinjam se z Urbanom, ki trdi, da posredovanje emocionalnih stanj (tako imenovanih *behavioural communication*), vsaj v najbolj preprostih primerih, ne terjajo upoštevanja nikakršnega »konteksta«; nasprotno pa se popolnoma strinjam z njim, da vsebuje razumska, intelektualna komunikacija odnos ne naravnost do predmeta, marveč do predmeta, ki je zajet v določeni »univers du discours«, to je: vsebina komunikata je razumljiva samo v določenem kontekstu. *All linguistic communication* — pravilno trdi Urban — »is referential, but it is also systemic« (o. c., s. 252). Če ta »univers du discours« pojmuje mo ne le kot spremenljivi *znanstveni sistem*, na katerega prenesemo določeni stavek, ampak tudi kot individualno spremenljivi sistem nakopičenih izkušenj in doživetij, dobimo to, kar sem na splošno imenoval intelektualni in emocionalni *kontekst* istega izraza, ki ga pa razni individualni prejemniki različno razumejo. Za enkrat se lahko zadovoljimo s tem uvodnim pojasnilom.

Za sklep prihajamo do naslednjih zaključkov glede natančnega preciziranja izraza »sporazumevanje«.

Specifično človeški način sporazumevanja se nanaša na vso sfero duhovnega življenja človekovega, tako na sfero emocionalnih kakor tudi miselnih, intelektualnih doživljajev. Ti dve sferi se sicer ne dasta na absoluten način

razdeliti druga od druge, vendar pa predstavljata razna področja duhovnega življenja in v zvezi s tem so različne tudi oblike njune komunikacije, čeprav se tudi le-te ne morejo togo in absolutno oddeliti med seboj.

Sporazumevanje v emocionalni sferi se vrši tudi s pomočjo izvenjezičnih sredstev in lahko se strinjamo s tezo, da so, kadar gre za prenos nekih emocionalnih občutij, za emocionalno »okužbo«, izrazna sredstva glasbe in upodablajoče umetnosti gotovo učinkovita (vendar je treba pomniti, da terja zavestno emocionalno stanje, ki je bilo doseženo z izvenlingvistično komunikacijo, že lingvistična sredstva).

Intelektualna komunikacija, to je taka, ki ima za smoter prenos določenih *miselnih* stanj na druge, je *par excellence* lingvistična komunikacija (kajti sistemi znakov vedno predstavljajo neke fragmente glasovnega jezika) in njen centralni problem je *enako razumevanje* tega, o čemer si osebe poročajo, kar predstavlja ne samo skupni odnos do istega predmeta, ampak tudi skupni odnos do enakega *univers du discours*.

Ravno s tem problemom *adekvatnega razumevanja* oseb, ki so udeležene v procesu sporazumevanja, je združen spor med transcendentalno in naturalistično koncepcijo, spor, ki ga nameravamo podvreči sedaj kritični analizi.

(Se nadaljuje)

A d a m S c h a f f

Prevedla Rozka Štefan

SREČANJA

MAREK HŁASKO

Glavne podatke o mladem poljskem pisatelju Marku Hłasku že poznamo: da je nastopil s črticami in novelami v revialnem tisku, izdal 1956, kot petindvajsetletnik, zbirko novel »*Prvi korak v oblakih*« in dobil zanjo nagrado poljskih založb za 1957; da je javna diskusija pokazala o njem zelo nasprotujoča si mnenja; da sta po njegovih novelah nastala že dva dobra filma. Nas tu zanima le omenjena njegova knjiga. Od šestnajstih novel in črtic so skoraj vse opremljene z letnico 1955 (Zanka 1956), le ena ima letnico 1951 (Baza Sokołowska). Ta časovna razdalja pa ni zgolj zunanja.

Hłasko je bil od svojega trinajstega leta natakar, težak, član brigade za boj proti »bandam«, drvar, voznik tovornega avtomobila, delavec na rečni ladji za prevoz premoga, šofer taksija. Sam pravi, da so mu v prevozniškem podjetju nekoč obljubili boljši kamion, če se posveti pisanju reportaž o uspehih in težavah podjetja. Tako, pravi, se je začelo njegovo pisateljstvo. In če se je pri tem pokazal njegov talent, je hkrati tudi razumljivo, da bi bil ta mladi pisatelj izvrsten kandidat za tako imenovani socialistični realizem, saj ga ni bilo treba med delavce šele pošiljati, ampak je njihovo življenje okušal sam. In res se mu tudi kot pisatelju dobro pozna proletarsko poreklo. Iz njegovih tekstov je čutiti navezanost na usodni doživljajski svet delavcev, pa tudi silen prezir do vsakršnih patetično optimističnih fraz na račun delavstva. Nemara je bilo prvo, nad čimer je začel kot pisatelj uživati, prav to, da